

Віктор Гуменюк,
доктор філол. наук, професор,
Крим, Сімферополь

КРИМ У ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Микола Костомаров – одна з найбільш багатогранних та своєрідних постатей в українській культурі ХІХ століття. Видатний письменник та історик, він вельми органічно сполучає ці дві іпостасі своєї діяльності. Історичні теми й мотиви цілком виразні в його художній творчості. М. Костомаров увійшов у літературу насамперед як непересічний поет-романтик. У його поетичних творах оживає давньоруська й козацька героїка, актуалізуються античні образи й сюжети. У відповідних контекстах раз у раз окреслюються й художньо осягаються кримські реалії. Про це зокрема свідчать такі вірші як «Грецька пісня», «Еллада», «Давнина», «До Мар'ї Потоцької», балада «Брат з сестрою», драматизована поема «Пантікапея», п'єса «Елліни Тавриди». Ці та багато інших творів навіяні неодноразовим перебуванням у Криму, який постійно вабив письменника, полонив його творчу уяву.

Ключові слова: Микола Костомаров, поетичний світ, історичні мотиви, кримські образи й сюжети.

Микола Костомаров (1817–1885) – визначний представник українського літературного романтизму, єднає його Харківську (виникла в 20-ті роки ХІХ ст.) та Київську школи (виникла в 40-ві роки). Відомий перш за все як український та російський історик. Його перу належать фундаментальні монографії «Богдан Хмельницький» (перше видання 1857), «Мазепа», «Мазепинці» (1882–1884), розвідки «Гетманство Юрія Хмельницького», «Павел Полуботок» та ін., багатотомна «Русская история в жизнеописаниях ее важнейших деятелей» (1874–1876). М. Костомаров – основоположник народницького напрямку в українській історіографії. Згідно з ідеями романтизму й політичними переконаннями кирило-мефодіївця пріоритетною є не історія держави,

а історія народу. Дослідник Ю. А. Пінчук підкреслює, що «думка про народне життя та його історичну долю» становить «особливість та найголовніше досягнення історіографічної діяльності М. І. Костомарова» [6, с. 65]. Згідно цієї концепції, обґрунтованої в наукових працях «Мысли о федеративном начале в древней Руси», «Две русские народности», «Черты народной южнорусской истории» (1860–1861) та публіцистичних статтях «Правда москвичам о Руси», «Правда полякам о Руси» (обидві – 1861), «Украина» (опублікована 1860 року в «Колоколе»), обстоював окремішність української історії. У статті «Україна», відстоюючи право кожного народу на суверенний розвиток, М. Костомаров пише: «Хай же ні великороси, ні поляки не називають своїми землі, заселені нашим народом» [5]. Ці ж ідеї покладені в основу його етнографічних праць «Об историческом значении южнорусского народного песенного творчества», «История казачества в южнорусских народных песнях» та ін.

Така концепція історії України протиставляла московсько-династичній системі східного слов'янства модель, продиктовану реальними взаєминами східнослов'янських народів. Ця концепція започаткована ще М. О. Максимовичем й розвинута М. Костомаровим, згодом В. Б. Антоновичем та М. П. Драгомановим, була покладена в основу багатотомної «Історії України-Руси» Михайла Грушевського – «найбільшої історіографічної праці про український народ, яка увійшла у скарбницю світової історіографії» [6, с. 77]. «Розвиток модерної української історіографії, – зазначає Любомир Винар, – в'яжеється з такими видатними істориками ХІХ ст. як Микола Костомаров, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, а зокрема засновник київської історичної школи документалістів Володимир Антонович, які намагалися в умовах царської цензури реконструювати історію України» [1, с. 29].

Багатогранна письменницька спадщина М. Костомарова – поета, драматурга, прозаїка, перекладача, публіциста, літературознавця... Увійшов він у літературу насамперед як український поет-романтик. Під псевдонімом Ієремія Галка опублікував у Харкові дві збірки поезій – «Українські балади» (1839), «Вітка» (1840). У цей же час створює історичні драми – «Сава Чалий» (1838),

«Переяславська ніч» (1841), «Українські сцени з 1649 року» (середина 40-х років). «Головна проблематика художніх творів харківського періоду, – слушно зазначає дослідник Ф. Кислий, щоправда, можна додати, що й наступних періодів, – український народ, героїчні сторінки його боротьби за волю» [2, с. 161]. Як і в Амвросія Метлинського, романтичним підґрунтям поезії автора є передусім українська історія, в художньому осмисленні якої відчувається більший оптимізм, хоч наявні і тужливі мотиви. Часом історичні картини сполучаються із сучасними поетові етичними уявленнями. У баладі «Максим Перебийніс» не лише оспівується героїзм козацького ватажка, а й об'єктивно відтворюється його жорстокий фанатизм, який стає однією з причин загибелі героя. У баладі «Дід пасічник» герой «на кобзі грає», співає «і внуку, і сину» про славу минувшину. Смерть діда, який певно ж сам був учасником та свідком багатьох подій і не витримав повторного їх переживання, символізує неможливість повернення старих часів. Особливість ліричної поезії М. Костомарова полягає зокрема в тому, що він звертається головно до княжих давньоруських часів і акцентує увагу на неперервності української літератури та історії. Історичним фоном балади «Ластівка» (1849) є звияжна боротьба руських воїнів під проводом Володимира Мономаха проти половців, у змалюванні якої автор використовує мотиви «Слова о полку Ігоревім»:

І на раді присудили
На поганих стати,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати [3, т. 1, с. 124].

Герой балади, юний син матері-вдови, переживання якої передані зі зворушливою поетичністю, гине в бою, а матір з туги стає ластівкою. В «Ластівці» автор вдало використовує гнучкий коломийковий розмір. Не менш ефектно використовує він давній гекзаметр в баладі «Співець Митуса» (1850), в якій поетизує постать співця, що не боїться кинути слова гіркої гнівної докори можновладному князеві за братовбивчі війни.

У деяких баладах виразніше проступають соціально-побутові мотиви. «Пан Шульпіка» – про помсту козака панові, що прагне занапастити його наречену, викравши її в матері. «Брат з

сестрою» – поетична обробка фольклорної легенди про квітку братик-і-сестричка: хлопець викупив з татарського полону дівчину, одружився з нею, а коли молодята довідалися, що вони брат і сестра, перетворилися з розпачу на двоколірні квіти. Пізніше цю легенду (очевидно, не без впливу М. Костомарова, з яким був добре знайомий) використав у повісті «Кримська неволя» Данило Мордовець. «Явір, Тополя й Береза» – балада про родинну трагедію, тяжку долю невістки, яка через знущання свекрухи перетворилася разом з чоловіком на явір і тополя, а врешті стара, відчувши докори сумління, стала березою. Валерія Смілянська зазначає, що навіть лірична поезія автора виявляє обдарування епіка: «Він любить оповідати, і в переважній більшості його лірики відчувається фабульна основа. Чимало тут і ліричних описів, часто із символічним підтекстом» [7, с. 9].

М. Костомаров вдається до художнього осмислення не лише української історії. Його також дуже вабить античний світ. Про це зокрема свідчать вірші «Грецька пісня» (вміщена у збірці «Вітка»), «Еллада», «Давнина» (1842). У «Грецькій пісні», де дуже тактовно, у цілковитій згоді з законами романтичної поезії використовуються бурлескні традиції, виразний перегук з українськими історичними реаліями. Два наступні із згаданих віршів становлять собою диптих («Із антології»). В «Елладі» висловлюється жаль за втраченими демократичними цінностями, але й нагадується про антигуманні засади рабовласництва. В «Давнині» глузливо оповідається про лихі витівки богів та сліпе схиляння перед ними. Цей сатиричний вірш однак пройнятий своєрідною елегійною символікою, яку вишукано увиразнює промовистий останній рядок: «А Прометея нового немає...», виділений автором в окрему строфу.

Вірші «Давнина» й «Еллада» написані невдовзі після першої подорожі М. Костомарова до Криму, де він, як згодом Степан Руданський, Леся Українка чи поети-неокласики, відчув неповторний античний дух і колорит. Відвіданням кримських міст Бахчисарая й Керчі навіяні автору поезії «До Мар'ї Полоцької» та «Пантікапея». Вірш «До Мар'ї Полоцької» міг бути інспірований також сонетом Адама Міцкевича «Гробниця Полоцької». М. Костомаров своєрідно трактує печальну легенду

про слов'янську гаремну бранку, непохитна гордість якої («Там вона жила самотня, Там молилася Христу») – то нетлінний скарб, який забезпечує і по смерті їй незгасну славу:

І в будинок опустілий
Ввійде странній до тебе,
Слава кримська, слава ханська
Не проснеться перед ним;

І Девлетів, і Ісламів
Леде-ледве він згада,
Ти одна, душа святая,
Встанеш з мертвих перед ним.

Усе славне світове
Розлетиться й пропаде,
Тільки чистеє, святеє
Позостанеться навік [3, т. 1, с. 104–105].

Романтична опозиція тлінного й невмирущого своєрідно осягається і в драматизованій поемі «Пантікапея». Тут сучасний мандрівець (Странній) потрапляє в «порозорені, розриті царські тереми», у склеп. Він зустрічається з Марою, втіленням давньої тутешньої величі й вічної туги з приводу її згасання. Вдало використовуючи діалог, поєднання п'ятистопного ямбу й гекзаметра, вдаючись до вишуканих поетико-філософських медитацій, автор підносить до гуманістичного співчуття безмежю чужих страждань.

Кримські мотиви безпосередньо відлунилися і в таких вельми своєрідних поетичних творах М. Костомарова, як «Юпітер світлий пливе по зеленим волнам киммерийским...» (1852, це варіація на тему заявлену в поемі «Пантікапея»), «Наталья» (1855, тут використано мандрівний любовний романтичний сюжет, який у Костомарова розглядається на тлі героїчної оборони Севастополя 1854–1855 років).

Чільне місце в доробку автора посідає драматургія. Найбільш відома його п'єса – «Сава Чалий», де історичні, а радше легендарні події стають тлом художнього осягнення морально-

етичної тематики, у центрі тут небуденний герой, котрий не здатний здолати свого честолюбства й доходить до зради козаків-побратимів. Героїчні козацькі часи оживають також у п'єсах «Переяславська ніч» та «Українські сцени 1649 року». Так само, як і в ліричній поезії, в драматургії автор поруч з українською звертається до античної тематики. Виразний художній паралелізм із авторовою сучасністю вчувається в драмі «Кремуцій Корд» (1849), яка писалася у Петропавловській фортеці – автор подає картини переслідування римського історика Кремуція Корда тираном Тиберієм (14–36 рр.).

І знову – антична тематика сполучається з кримською. Очевидно, кримські подорожі, зокрема відвідини Херсонеса навляли письменникові драму «Эллины Тавриды» (вперше надрукована 1884 року, написана, можливо, раніше). В основу сюжету покладено боротьбу між двома еллінськими племенами – іонійцями та дорійцями, які населяли Північне Причорномор'я – Боспорське царство і Херсонес. Боспорський царевич Ніколас одружується з донькою херсонеського протевона (правителя) Гіккією, з умовою, що по смерті її старого батька сам стане противоном. Але йому кортить якнайшвидше отримати владу, Ніколас прагне пришвидшити смерть суцього правителя. Його підступність врешті розкривається, Ніколаса покарано – Гіккія власноручно пронизує його кинджалом. Попри деякий схематизм ситуацій, певну переобтяженість п'єси другорядними персонажами в ній чітко й стрімко розвивається напружена інтрига, виразно змальовані провідні постаті, передано історичний колорит, урочість якого суголосна драматизму подій, тут вдало поєднуються прозові діалоги й легкий віршовий плин, що зринає в моменти особливої драматичної напруги, – все надає цій повчальній драмі яскравої привабливої сценічності.

Кримська тема присутня і в прозі М. Костомарова, зокрема в повісті («історичній хроніці») «Кудеяр» (1875), в якій є розділ «Кримський полон».

Народився М. Костомаров у селі Юрасівці на Воронежчині. Син поміщика-росіянина та української селянки-кріпачки. Батько одружився з Тетяною Петрівною, а сина, народженого до шлюбу, офіційно всиновити не встиг, трагічно помер за

загадкових обставин. Це принесло осиротілій родині немало прикрощів. Однак Микола отримав гімназійну освіту і вступив до Харківського університету, який закінчив у 1837 році. Перша магістерська дисертація «О причинах и характере Унии в Западной России» (1842) викликала протест церковної влади і була знищена, друга – «Об историческом значении русской народной поэзии» – дала йому ступінь магістра (1844). Написавши першу дисертацію, М. Костомаров влітку 1841 року вперше побував у Криму й відтоді дуже захопився морським купанням. З захопленням подорожував по півострову. Пізніше ще двічі приїздив до Криму...

Отримавши ступінь магістра, деякий час викладав у гімназіях та приватних навчальних закладах Рівного й Києва. У 1846 стає ад'юнкт-професором російської історії в Київському університеті. На цей час припадає його активна участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. М. Костомаров – автор «Книги буття українського народу» та інших програмних документів цієї першої після декабристів таємної політичної організації в Росії. Після погрому товариства у 1847 році – арешт, рік ув'язнення у Петропавловській фортеці. Далі – заслання. «Якось покликали мене до канцелярії, – пише письменник в автобіографії, – і сказали, що імператор зволив наказати графу Орлову запитати мене, чи не хочу я кудись потепліше замість Вятки і чи не потребую я грошей. Я подякував і сказав, що коли така милість государя, то я просив би відправити мене до Криму, бо за порадою лікарів для мого здоров'я було б корисне морське купання» [4, с. 488]. Та, на жаль, до Криму арештанта не відправили, запропонували на вибір одне з чотирьох міст Росії: Астрахань, Саратов, Оренбург чи Пензу. «Подумавши, – пише М. Костомаров, – я вибрав Саратов, бо вирішив, що там ліпше буде купатися» [4, с. 488].

У Саратові письменник перебував на канцелярській службі до 1856 року. Звідси у 1852 році йому дозволено було виїхати до Криму. Відпочинок у Костомарова був активний: купався у морі, багато подорожував, був у Керчі, Феодосії, Ялті, Левадії, Алушці, Балаклаві, Севастополі, Бахчисараї... Після звільнення із заслання Микола Іванович з 1858 року постійно мешкає в Петербурзі, обирається професором місцевого університету, у 1862 році іде у відставку й продовжує займатися науковою роботою. Оселитися

в Україні йому було не дозволено. У 1870 році знову відвідує Крим, знов багато подорожує. Саме в цей час за трагічних обставин кончини Амвросія Метлинського зустрічається в Ялті зі Степаном Руданським.

Протягом усього життя М. І. Костомарова Крим постійно вабить його як історика і, звичайно, як письменника, про що красномовно свідчить творчість автора.

Список використаних джерел

1. *Винар Л.* Михайло Грушевський – історик і будівничий нації : статті і матеріали / Л. Винар. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.
2. *Кислий Ф.* Костомаров Микола / Ф. Кислий // Українська література в портретах і довідках. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
3. *Костомаров М. І.* Твори: у 2 т. / М. І. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990
4. *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К. : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. – 736 с.
5. *Костомаров Н. И.* Украина. Письмо к издателю «Колокола» / Н. И. Костомаров // Колокол. – 1860. – 15 янв.; цитата подається за передруком: Літературна Україна. – 1990. – 11 жовтня.
6. *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров / Ю. А. Пінчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 232 с.
7. *Смілянська В. Л.* Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Л. Смілянська // Костомаров М. І. Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. I. – С. 5–37.

References

1. Vinar L. Mykhaylo Hrushevs'ky – istoryk i budivnychy natsii: statti i materialy [Mykhaylo Hrushevs'ky as Historian and Builder of the Nation: Articles and Materials]. Kyiv, Olena Teliha Publ., 1995, 304 p.
2. Kysly F. Kostomarov Mykola // Ukrayins'ka literatura v portretakh i dovidkakh [Ukrainian Literature in Portraits and Information]. Kyiv, "Lybid' Publ.," 2000, 360 p.
3. Kostomarov M. I. Tvory: u 2 t. [Works in 2 volumes]. Kyiv, "Dnipro Publ.," 1990.
4. Kostomarov N. I. Istoricheskiye proizvedieniya. Avtobiografiya

[Historical Works. Autobiography]. Kyiv, "Kyiv State University Publ.", 1989, 736 p.

5. Kostomarov N. I. Ukraina. Pis'mo k izdatieliu "Kolokola" [Ukraine. A Letter to the Editor of Journal "Kolokol"]. Journal "Kolokol" ["Bell"], 15 January 1860. Republished: Newspaper "Literaturna Ukrayina" ["Literary Ukraine"], 11 October 1990.

6. Pinchuk Yu. A. Mykola Ivanovych Kostomarov. Kyiv, "Naukova Dumka Publ.", 1992, 232 s.

7. Smilians'ka V. L. Literaturna tvorchist' Mykoly Kostomarova [Literary Creativity by Mykola Kostomarov // Kostomarov M. I. Tvory: u 2 t. [Works in 2 volumes]. Kyiv, "Dnipro Publ.", 1990, p. 5–37.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018.

Viktor Gumenyuk,

Doctor philol. sciences, professor

Crimea, Simferopol

Crimea in the Poetic World of Mykola Kostomarov

Mykola Kostomarov is one of the most multi-dimensional and extraordinary persons in the Ukrainian culture of the XIX century. As an outstanding writer and historian, he connects these two leading points of his activity rather organically. Historical themes and motives are absolutely expressive in his artistic poetry. M. Kostomarov went down in literature, first of all, as a very special romantic poet. Ancient Ukrainian and Cossack heroism, the antique images and plots are revived and updated in his poetic compositions. The Crimean realities are time to time described and artistically comprehended in the appropriate contexts. It is proved with such poems as «The Greek Song», «Hellene», «Antiquity», «To Maria Potots'ka», a ballad «Brother and Sister», dramatic poem «Pantikapaia», the play «Taurida Hellenes». These compositions and many others are influenced by the repeated living in the Crimea, which permanently attracted the writer, captivated his creative imagination.

Keywords: Mykola Kostomarov, poetic world, historical motives, Crimean images and plots.